

Ковнік С. І.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філологіїКриворізького державного педагогічного університету
<https://orcid.org/0000-0001-6455-5572>

ЇЖА ЯК МАРКЕР АБСУРДУ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ «МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК»)

Анотація. У статті йдеться про художні особливості зображення Голодомору 1932–1933 років у повісті Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» через призму гастрономічного коду, де образ їжі (та її відсутності) є ключовим маркером соціального й екзистенційного абсурду радянської дійсності. Авторка статті відзначила, що їжа в повісті-нарисі «Миргородський ярмарок» стала інструментом селекції та знищення нації. Олена Звичайна дуже добре акцентувала увагу на тому, що у той час як одні розкошують, інші змушені виживати на смертельних сурогатах, що саме по собі руйнує людську сутність.

Помічено, що з допомогою прийому контрасту авторка повісті протиставляє сформований міфічний образ ярмарку Миргорода тому, який панував під час Голодомору, і який став ярмарком смерті.

З'ясовано, що письменниця дуже вдало використала прийом звуконаслідування аби максимально точно передати моторошну картину буденного життя українців під час Голодомору. Письменниця максимально персоніфікувала хлібину у повісті, щоб проілюструвати психологічний надрид людини під час Голодомору.

Відзначимо, що використані письменницею прийоми спогад, контраст та протиставлення виконують декілька важливих функцій у структурі художнього тексту: протиставлення минулого і теперішнього, посилення відчуття втрати, глибини психологічного надриду головного персонажу повісті.

Психологічно наснаженими у повісті-нарисі «Миргородський ярмарок» є епізоди, в яких презентовано те, як з допомогою їжі представники нової партійної еліти чинять психологічне насильство одній людині над іншою, яка ще до всього є голодною. У такий спосіб Олена Звичайна ще раз дуже добре показала, що тодішня влада, а також її окремі представники використовували їжу як зброю підкорення українців.

Ключові слова: Голодомор, антитоталітарний дискурс, їжа, ідеологічний абсурд, тоталітарна система, смерть.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Їжа – це культурний код нації, саме традиції харчування дуже добре розкривають повсякденні практики споживання страв тої чи тої нації, народу. Кулінарні традиції українців формувалися протягом тисячоліть, починаючи ще за доби трипільської культури, яка заклала любов до хліба, шанобливе ставлення до харчів та харчування.

Основу національного раціону українців завжди складали злакові, щедри овочеві культури та продукти тваринного поход-

ження. Народне харчування українців – це культурний феномен, який був предметом зображення у творах Миколи Гоголя, зокрема це традиції ярмаркової харчової розкоші, щедрих частувань, які були притаманні українцям з давніх-давен. Українська письменниця-діаспорянка Олена Звичайна у повісті «Миргородський ярмарок» дуже добре розкрила, з допомогою прийомів контрасту, різку відмінність між міфологізованим гастрономічним ярмарком часів М. Гоголя та трагічним «ярмарком смерті» у 1932–1933 роках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повість-нарис «Миргородський ярмарок» Олени Звичайної була об'єктом досліджень у працях С. Журби, В. Кривчун, С. Ленської, І. Пасічник, П. Кралюк, Т. Швець та ін. Предметом досліджень перелічені науковці обирали: фольклорний образ плахти у повісті, гоголівські мотиви, естетику комічного і трагічного, трагедію українського селянства у повісті-нарисі «Миргородський ярмарок».

С. Ленська у своїй статті «Рецепція гоголівських мотивів у «Миргородському ярмарку» Олени Звичайної» відзначила: «...у нарисі письменниці-емігрантки змальована панорамна картина нещадного грабунку українського селянства московською владою» [1, с. 21].

Проте вказані автори не акцентували увагу на сутності, функціях їжі у повісті-нарисі «Миргородський ярмарок» Олени Звичайної, як маркері абсурду під час Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Формулювання цілей статті. Тож **мета нашої розвідки** – проаналізувати художні особливості зображення Голодомору 1932–1933 років у повісті-нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» через призму гастрономічного коду, розкривши образ їжі (та її відсутності) як ключового маркера соціального й екзистенційного абсурду радянської дійсності.

Виклад основного матеріалу. Проте, що їжа стала інструментом геноциду під час Голодомору 1932–1933 років в Україні, в тій країні, яка має найродючіші ґрунти, високі урожаї пшениці, злакових, постійно і в не одне десятиліття пишуть соціологи, політологи, історики, пояснюючи та обґрунтовуючи усю жорстокість московської влади щодо українців. Їжа перетворилася на винагороду за примусову працю, лояльність до тоталітарного режиму, породила відчуття страху, спровоковане голодом. Усе це в майбутньому мало психологічні наслідки для нації, а саме: травму поколінь, адже досвід геноциду змінив ставлення українців до їжі, яка після пережитого виявилася гарантією виживання для багатьох поколінь.

Л. Шеремета у статті «Українські страви часів Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.: назви, специфіка приготування, регіональний аспект» відзначила, що «*Люди, які пережили Голодомор-геноцид, засвідчували, що хлібом вони називали різну суміш, яку неможливо було споживати*» [2, с. 1217]. Окрім цього, зазначає науковиця, «*меню повсякденного харчування українців складалося також із страв із прісного тіста, звареного в окропі. Такою стравою була, зокрема, затірка. Тісто готували з різного борошна, найчастіше з пшеничного чи гречаного*» [2, с. 2019].

Ось тому хліб із пшеничного борошна, який мав хрустку скоринку, був запашний та добре випечений став одним із головних харчових образів повісті-нарису української письменниці-діаспорянки Олени Звичайної, яка написала свій твір «Миргородський ярмарок» присвятивши його двадцятиріччю Голодомору, однієї зі страшної трагедії, яку свідомо і спеціально організувала московська влада.

Отже, їжа (хлібина, какао, відходи від їжі) в повісті-нарисі «Миргородський ярмарок» Олени Звичайної є інструментом селекції та знищення української нації, яку здійснював радянський тоталітарний режим. У повісті зображені дві сторони однієї реальності: одні розкошують (курортники, адміністрація санаторію), інші змушені виживати на смертельних сурогатах, що саме по собі руйнує людську сутність. Протиставляючи ці дві сторони страшної реальності Голодомору, авторка акцентує увагу реципієнта на абсурдності стану речей, який руйнує людську гідність, порядність.

Так, у розділі «Ярмарок» Олена Звичайна описує ярмарок у Миргороді, як як сюрреалістичний простір абсурду, деконструкцію класичного гоголівського міфу, переформатовуючи його у ярмарок смерті, де селяни вимушені були вимінювати на одяг найнеобхідніші та важливі харчі, а особливо такі, як хліб: «*Дед! А дед! Служи, что твоя плахта просит ?... Хлібну ! Как? Целий хлеб?*» [3, с. 13]. Погоджуємося з думкою Т. Швець про те, що «... проведення ярмарків у розпал масового мору селян – це і є абсурд існування радянської дійсності в тоталітарній державі» [4, с. 136].

Миргородський ярмарок представлено як ярмарок смерті, місце, де голодні українці «...вишукують тужливими сопілками: «Дайте хоч крихітку хліба!» І тонуть ті вишуки в бджолинім гомоні ярмарку, неначе кинуті в шумливу річку камінчики: бульк, і... знову нема ! І так увесь час !» [3, с. 14]. Письменниця через звукові образи дуже добре і реалістично передає психологічний та екзистенційний вимір абсурду, акцентуючи увагу на байдужості курортників.

Помічено, що звуконаслідування «бульк, і... знову нема!» передає моторошну картину буденного життя українців під час Голодомору і безперервного процесу їхнього вмирання. Адже для більшості оточуючих, які є на ярмарку, смерті людей не стали надзвичайною подією, не вразили і не привернули їхню увагу. Вони й далі снують ярмарком і продовжують шукати плаhti, сувеніри, раритетні речі, які українці вимінювали на їжу. Усе це є проявом радянського абсурду – українські селяни вмирають посеред, колись розкішного, миргородського ярмарку від голоду.

Олена Звичайна акцентує увагу реципієнта на реакції представника тодішньої влади, зокрема робітничо-селянської міліції, коли той чує раптом слово «Голод». Розлючений та озвірілий, він кидається на людей і категорично забороняє

їм озвучувати справжній стан речей. Тоталітарний мовний контроль з боку радянської влади забороняв вживання лексики «голод», у такий спосіб злочинна влада усіляко приховувала свої антилюдські дії стосовно українців. Тож, цей момент, на нашу думку, можна віднести до одного з яскравих проявів ідеологічного абсурду радянської влади, а також усієї тоталітарної системи.

У розділі «Хлібна», авторка повністю сфокусувала увагу навколо такого хлібобулочного виробу, як хлібина. Олена Звичайна детально описує голодний стан діда Михайла, який мріє на ярмарку про хлібину, а тому терпляче чекає на пропозицію обміну плаhti саме на цей булочний виріб: «...він палко мріяв про... хлібину. Про велику, добре випечену, з підсмаженою шкуринкою, що так ніжно хрумтить під зубами» [3, с. 18]. Психологічно ускладнює письменниця стан діда, коли акцентує увагу на тому, як рефлексивно у голодної людини щелепи від самої думки про хліб почали робити жувальні рухи. Доведений до відчаю, змучений та опухлий він все ж терпляче чекав на пропозицію обміну і не на що небудь, а саме на цілу хлібину. Відзначимо, що Олена Звичайна художньо презентує хлібину так, ніби вона жива істота, яка кокетує, витанцює у голодних мареннях діда Михайла.

Отже, у цьому епізоді хлібина персоніфікується і стає недосяжною спокусою для голодної людини. Вочевидь, що знесилений голодом розум старого дідуся, капітулює перед фізіологічною потребою, що також свідчить про психологічний надрид людини. Омріяна дідом хлібина описана майстерно та надзвичайно художньо, адже саме вона, як це б не звучало абсурдно, стала епіцентром людської трагедії: «*Шкуринка на тій хлібині підсмажена в сам раз; вона рожево-брунатна, і... неслухняні щелепи вже роблять рух жування, а від одного уявлення, як покійно, як ніжно хрумтітиме та шкуринка на його ще кріпких і здорових зубах, дідові враз стало млосно*» [3, с. 21]. Для підсилення стану психологічного надриду голодної людини письменниця залучає прийом спогаду: «... хлібина ця дуже подібна саме до тих численних сестер своїх, які випікала колись його дружина Олександра, і які були без порівняння смачніші й кращі за ті хлібини, що протягом десяти років тисячами випікала Миргородська пекарня зі змеленого з його пшениченьки борошення...» [3, с. 18].

На нашу думку, використаний письменницею прийом спогаду виконує декілька важливих функцій: протиставлення минулого і теперішнього, посилення відчуття втрати, глибини психологічного надриду головного персонажу повісті, переакцентування уваги на приємні моменти життя. У спогадах, мріях про своє минуле життя, про хлібину раз-у-раз дід ковтає голодну слину, яка ще більше підсилювала смакові відчуття про хлібину, адже старий мріє й проте, як віднесе її до дружини. У цьому епізоді письменниця підсилює спогад діда Михайла згадкою тижневої давності – це обмін золотого хрестика на торбинку борошна у радянському абсурдному «Торгзіні». Страшно навіть уявити, але радянська влада створила такі крамниці, у яких голодні українці могли отримати омріяні продукти в обмін на золоті прикраси або чужоземну валюту. А по суті це був такий карально-економічний механізм викачування з людей останніх заощаджень. У таких крамницях людей обвішували, а головне, що позбавляли родинних реліквій.

У наступній главі цієї повісті «Дві панянки й селянка» Олена Звичайна описує ганебність і нікчемність окремих гро-

мадян, які наживалися на Голодоморі, маючи доступ до життєвих необхідних продуктів. Мова йде про чоловіка Ребеки Миронівни лікаря Арона Абрамовича, який харчувався в ідальній санаторії, бо щодня мав можливість приносити об'їдки, які ця пані-мародерка обмінювала на раритетні речі у голодних українців. Вона хизувалася перед своєю служницею Ганною усіма скарбами, які виміняла за окрасці хліба на ярмарку. Цей епізод ще раз підкреслює цинізм та аморальність радянських чиновників, їхню жорстокість та нищість, а такі, як Ребека Миронівна та Арон Абрамович – це мародери, які паразитують на голодних українцях, використовують ситуацію, з метою наживи.

Вершиною цинізму Ребеки Миронівни став ганебний вчинок: мародерка демонстративно вилила у смітник какао та рештки їжі, які служниця Ганна хотіла віднести голодній сестрі. Це прямий доказ приниження однієї людини іншою саме їжею, що ніяких не вписується ні в які закони моралі.

Ребека Миронівна принижує служницю і спекулює тим, що має вдосталь таких омріяних, для голодних українців, харчів. Тож цей епізод вкотре демонструє моральну деградацію та абсолютну втрату людяності Ребеки Миронівни, адже цей акт з їжею – це психологічне насильство однієї людини над іншою, яка ще до всього є голодною. У такий спосіб Олена Звичайна ще раз дуже добре показала, що тодішня влада, а також її представники використовували їжу як зброю підкорення українців. Ребека Миронівна уособлює риси представників нової партійної еліти, які знущалися з українських селян у роки Голодомору, демонстрували свою зверхність. Погоджуємося з думкою С. Ленської проте, що «У розділі «Дві дами і селянка» Олена Звичайна алюзійно зіставляє свій твір із «Мертвими душами» М. Гоголя: вона вводить образ московської багатійки Марії Іванівни («дами просто приємної») і «всебічно приємної дами» (Звичайна, 1953b, с. 34) – Ребеки Миронівни. Як і в Гоголя, розмови двох пані стосувалися моди: у «Мертвих душах» обговорювалися фасони суконь, а в нарисі Олени Звичайної – мода на «все українське» в Москві й у Ленінграді» [1, с. 22].

Усі раритетні речі у будинку Ребеки Миронівни вона виміняла на харчі, за які українські селяни віддавали найдорожчі, пам'ятні родинні реліквії. Письменниця акцентує увагу на тому, що через штучно створений голод радянською владою продукти стали найвищою цінністю. Шантаж, спекулювання їжею голодних людей – це вершина цинізму тоталітарної системи, інструмент геноциду українців. Їжа стала ще одним маркером абсурду під час Голодомору. А такі, як Ребека Миронівна, переслідуючи міщанські принципи, не хежували нічим.

Подібну приземленість і мародерську нищість має ще один персонаж цієї повісті – це москвитка Марія Іванівна. Олена Звичайна, описуючи її портрет, особливу увагу звертає на пишні та огрядні форми цієї жінки, яка виступають різким контрастом до худорлявої служниці Ганни, яка змучена голодом. Вона так само, як і Ребека Миронівна належить до мародерок, але приїздить вона наживатися на горі голодних українців з московії. Ребека Миронівна, як і її приятелька, вміє майстерно вимінювати на хліб в українців найкоштовніші речі.

Тут слушною буде думка С. Ленської проте, що «розмова між «курортницями» Ребекою Миронівною і москвичкою Марією Іванівною виконує функцію інтертекстуальної паралелі з відомою сценою з гоголівських «Мертвих душ» між «пані, приємною у всіх відношеннях» і «пані просто приємною».

«Мода на український стиль», поширена в Москві і в інших великих містах, спричинила попит на міргородському ярмарку на вироби народних майстрів» [1, с. 43]. Олена Звичайна дуже добре підкреслила ситий цинізм проти смерті цих двох панянок: радянські привілейовані курортниці, маючи в достатку їжі, використовують її задля своїх приземлених та міщанських потреб.

Висновки. Отже, аналітичне осмислення художніх особливостей зображення Голодомору 1932–1933 років у повісті-нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» через призму гастрономічного коду, дозволило з'ясувати функції їжі як ключового маркера соціального й екзистенційного абсурду радянської дійсності. Абсурдною видається у повісті-нарисі сама ідея організації та проведення ярмарку, який перетворився на ярмарок смерті. Миргородський ярмарок контрастує з ярмарком часів М. Гоголя, адже функція українських ярмарків з давніх-давен полягала у тому, щоб розважити учасників, забезпечити обмін товарами, похачувати один одного смачною і вишуканою їжею. Натомість ярмарок у повісті-нарисі Олени Звичайної виглядає як знущання або ж цинічний фарс радянської влади над голодними, опухлими від голоду українцями. Письменниця підкреслює, що їжа, а також харчі, навіть недоїдки, в умовах штучного Голодомору, на жаль, стали найвищою цінністю. Вимінювати духовно важливі, родинні речі на окрасці хліба, а ще робити це майстерно – свідчення антилюдської позиції представників радянської влади, яка наживалася із страждань українців. Та найстрашнішим виявилось те, що їжа стала інструментом тиску, маніпуляцій, приниження гідності українців.

Уважаємо, що повість-нарис Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» може стати об'єктом наступних наукових розвідок з точки зору компаративістики, поезики.

Література:

1. Ленська С. Рецепція гоголівських мотивів у «Миргородському ярмарку» Олени Звичайної. *Філологічні науки*. 2019. Вип. 30. С. 20–25.
2. Шеремета Л. Українські страви часів Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.: назви, специфіка приготування, регіональний аспект. *Народознавчі зошити*. № 5 (173), 2023. С. 1216–1225.
3. Звичайна О. Миргородський ярмарок. Мюнхен : Накладом Ліги Українських літичних В'язнів, 1953. 46 с
4. Швець Т. Естетика комічного і трагічного на фоні контрастності в повісті Олени Звичайної «Миргородський ярмарок». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2021. №21. Том 1. С. 134–138.
5. Бойко О. Тема Голодомору у творчому доробку Олени Звичайної. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 94. Том 1. 2025. С. 290–293.
6. Журба С. Трагедія українського селянства під час голодомору у прозі діаспори (на матеріалі творів Олени Звичайної та Іванни Чорнобривець). *Літератури світу: поезика, ментальність і духовність*. 2017. Вип. 10. С. 102–113.
7. Кривчун В. Фольклорний образ плахти та її символічне значення у нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок». *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*, Вип. 1, 2024. С. 18–25.
8. Ленська С. Антитоталітарний дискурс малої прози Олени Звичайної. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2015. С. 37–45.
9. Пасічник І., Кралуко П. (Не)звичайний «Миргородський ярмарок». Олена Звичайна. Миргородський ярмарок. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. С. 5–7.

Kovpik S. Food as a marker of the absurd during holodomor (based on the story of Elena Vychayna "Myrhorod Fair")

Summary. The article deals with the artistic features of the depiction of the Holodomor of 1932–1933 in Olena Tservaskaya's story «Myrhorod Fair» through the prism of the gastronomic code, where the image of food (and its absence) is a key marker of the social and existential absurdity of Soviet reality. The author of the article noted that food in the story-essay «Myrhorod Fair» became a tool of selection and destruction of the nation. Olena Zvychaina very well focused on the fact that while some enjoy luxury, others are forced to survive on deadly surrogates, which in itself destroys the human essence.

It is noticed that with the help of contrast, the author of the story contrasts the formed mythical image of the Myrhorod fair with the one that prevailed during the Holodomor, and which became the fair of death.

It was found that the writer very successfully used the technique of sound imitation in order to convey as accurately as possible the terrifying picture of the everyday life of Ukrainians during the Holodomor. The writer personified bread as much as possible in the story to illustrate the psychological breakdown of a person during the Holodomor.

It should be noted that the techniques of memories, contrast, and juxtaposition used by the writer perform several important functions in the structure of the literary text: juxtaposition of the past and the present, strengthening of the sense of loss, depth of psychological rupture of the main character of the story.

The episodes in the essay-story «Myrhorod Fair» are psychologically intense, in which the representatives of the new party elite use food to commit psychological violence against another person who is still hungry. In this way, Olena Zvychaina once again very well showed that the then government, as well as its individual representatives, used food as a weapon to subjugate Ukrainians.

Key words: Holodomor, anti-totalitarian discourse, food, ideological absurdity, totalitarian system, hunger, death.

Дата першого надходження статті до
видання: 16.07.2026

Дата прийняття статті до друку після
рецензування: 21.08.2026

Дата публікації (оприлюднення)
статті: 01.10.2026